

Петро Костюк, полковник, Голова Львівської обласної організації
Спілки офіцерів України

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ІНІЦІАТИВА

Всеукраїнські військові з'їзди 1917 року
як чинник творення української держави

2017 рік Президент Петро Порошенко проголосив Роком Української революції 1917–1921 рр., а Кабінет Міністрів затвердив План заходів аж до 2021 року. Є Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» від 22 грудня 2016 року № 1807-VIII та Додаток до неї.

З цієї нагоди відбувається чимало заходів на офіційному рівні. Зокрема, відзначення 100 років з часу утворення Першого українського полку імені Богдана Хмельницького та початку формування українських збройних сил (01.05.1917); Президент України Петро Порошенко 01.05.2017 р. присвоїв ім'я Богдана Хмельницького одній з частин ЗСУ (Національній академії Державної прикордонної служби України вже раніше присвоєно ім'я Богдана Хмельницького – авт.). Про це сказано у зверненні президента в честь 100-річчя цієї події з моменту створення Першого українського козачого ім. Богдана Хмельницького полку – першої української військової частини, сформованої на добровільних засадах. У зверненні президента також зазначено, що проявом поваги до борців за незалежність є утворення символічного зв'язку між українськими війнами минулого і сьогодення.

«Всеукраїнські військові з'їзди творили особливий феномен української революції, який надавав українським подіям іншого характеру, як вони мали в Московщині».

*Яків Зозуля,
делегат II
Всеукраїнського
військового з'їзду,
член Української
Центральної
Ради*

Доба Центральної Ради є першою спробою започаткування і становлення Української держави та її Збройних сил у XX столітті. Це був час бурхливих революційних подій у колишній Російській імперії. За декілька місяців український народ відновив свою державність та домогся її міжнародного визнання. У досягненні цієї мети особливу роль відіграли багатомільйонні маси українського селянства, одягнені в солдатські шинелі та матроські бушлати. Процеси відновлення української державності розпочалися в екстремальних умовах воєнного часу. Уже три роки тривала Перша світова війна. У переломні моменти розвитку суспільства позиція армії може докорінно вплинути на хід революційних перетворень. Вона може підтримати ці перетворення, гарантуючи їх незворотність та перемогу, або ж завдати їм поразки. Саме військо було тією реальною першопричиною і надало той поштовх, який урухомив нашу українську історію. Саме тому в національному русі українського народу за відновлення своєї державності в 1917 – першій чверті 1918 рр. військовий рух як форма участі багатомільйонних солдатських та матроських мас у державотворчих процесах, є надзвичайно важливою сторінкою історії.¹

Насамперед це проявилось в оформленні його орга-

нізаційних структур та тенденції до творення національних військових частин. Адже одним із найважливіших атрибутів будь-якої суверенної держави є наявність національної армії.

Територією України проходив найбільший фронт російської армії – Південно-Західний. Він простягався на 615 км від річки Прип'яті до буковинського містечка Кимполунгу. У 1916 р. був створений ще й Румунський фронт, який частково проходив Україною.

На початку 1917 р. українців було понад 3,5 млн із 6 798 тис військовиків діючої російської армії і 2 260 тис, що перебували в запасних частинах. Отже, царська російська армія майже на 40 % складалася з українців. Саме українці переважали в деяких військових частинах, зокрема, у лавах лейб-гвардії Волинського полку 80 % становили українці, 194-й піхотний полк у Москві за своїм складом також був українським. Тисячі українців проходили службу в частинах, розташованих по всій Росії, а також на Кавказі, у Фінляндії та Китаї. А три полки російської армії – Волинський, Гренадерський та Ізмайлівський – мали традиційно український склад.

До війни в Україні був сформований 10-й армійський корпус, який комплектувався переважно з українців.

Демократичні ініціативи Тимчасового уряду викликали в українських вояків прагнення до організації на національному підґрунті. Почали організовуватися українські військові комітети, громади, клуби, а пізніше й окремі українські частини. Ініціаторами українського руху в армії переважно були молодші та старші офіцери-українці, а представників вищого офіцерства було мало. Український військовий рух спочатку проявлявся здебільшого стихійно. У численних постановах і резолюціях вимагалось, щоб усі військові частини, які дислокувалися в Україні, формувалися винятково з українців, а українські частини за межами української території негайно перевести в Україну. Віча, маніфестації, демонстрації, мітинги, з'їзди та збори, що відбувалися на фронті та в тилу, сприяли пробудженню національної свідомості солдатів-українців.

Зокрема, в березні в Чернівцях відбулися установчі збори солдатів-українців 8-ї армії, на яких було вирішено організувати комісію у складі 12 осіб, яка б зайнялась згуртуванням солдат-українців у масштабах усієї ар-

мії Проводилась активна робота щодо створення української ради у 36-й армійській бригаді, яка дислокувалась у районі Острога.²

Вище військове командування, різноманітні загальноросійські військові організації та російська революційна демократія загалом поставилися до українського руху в армії вороже.

Безперервні конфлікти, непорозуміння, а подекуди й відкриті образи з боку противників українського руху викликали зворотню реакцію – велику активність серед українських військових мас. У кінці березня в Одесі гімназистами та семінаристами було засновано «Союз української молоді», який нараховував 500 осіб. Уквітні з нього виокремилась група, яка заклала «Одеську Січ», що вела військову підготовку серед української молоді. На той час в Одесі вже діяв Український військовий комітет, який очолював доктор І. Луценко. Він мав значний вплив серед солдатів-українців Одеського гарнізону та військового округу, а також Румунського фронту.

Виникла «Українська громада» в березні 1917 р. і в Сімферопольському гарнізоні. До неї входило 200 осіб, а очолював її учитель гімназії Клименко. В Сімферопольському гарнізоні було майже 7 тисяч солдатів-українців, серед яких Рада громади розгорнула активну діяльність і незабаром здобула популярність та визнання.³

Початок весни 1917 р. засвідчив швидкий розвиток українського військового руху, який став одним із найважливіших чинників у відновленні українцями своєї держави. Після повалення російського самодержавства в армії почали виникати національні організації, які мали великий моральний вплив на солдатів-українців. А це в ситуації, яка виникла в Україні, було вагомим силою в боротьбі з армійським командуванням, шовіністичною політикою Тимчасового уряду і всіх загальноросійських партій. Український військовий рух став значною мірою каталізатором загальнонаціональної боротьби.

У середовищі найвпливовіших українських партій панували антимілітаристські настрої, але й з утворенням Центральної Ради її лідери також не надавали належної уваги українському рухові в армії оскільки політика Центральної Ради ґрунтувалась на федералістській концепції, що заперечувала наявність національної армії. В колах, близьких до Центральної Ради, панували думки, що

в крайньому разі сам народ збиратиметься в «народну міліцію». У ліпшому випадку український рух в армії визнавався і трактувався як складова частина національно-визвольної боротьби. Такою ситуацією скористався самостійницький табір. Національно-визвольний рух в армії з самого початку значною мірою розвивався під їхнім ідейним впливом.⁴

Поступово центром українського військового руху став Київ. У березні 1917 р. тут з'являються дві військові організації, що ініціюють створення перших збройних формувань Збройних Сил України: Організаційний комітет для формування Українського Війська під проводом полковника М. Глинського і Військовий клуб ім. гетьмана Полуботка. Власне діяльність цих організацій можна віднести до передісторії національних збройних сил і нагадал українського військового руху.

9 березня 1917 р. в Києві відбулося Військове Українське Віче, на якому в полках, де українці переважали, було висловлене побажання наказом запровадити вживання української урядової мови, і щоб такі полки поповнювались українцями та призначалися офіцери-українці⁵. Організаційному комітету, за пропозицією М. Міхновського⁶, було дано доручення з вимогами негайного формування українського Полку ім. Б. Хмельницького, делегування зі його складу представників до Центральної Ради, розгортання енергійної пропаганди українського військового руху серед солдатів фронту і тилу, а також підготовки до скликання Всеукраїнського військового з'їзду. Саме з'їзд мав би визначити основні засади побудови Української Армії.⁷

Цього ж дня в аудиторії Київського комерційного інституту відбулися установчі збори військовиків-українців, на яких розглядалось питання про утворення українського національного війська. Актуальним став принцип українізації з'єднань і частин російської армії. Він передбачав насамперед виділення і згуртування на регулярній основі із загальноросійських угруповань солдатів-українців в окремі формування. Його підтримували всі без винятку національні політичні сили, але кожна вносила свій зміст. Самостійники, прихильники М. Міхновського, вважали українізацію першим кроком у створенні Української національної армії. Більшість представників національних партій у Центральній Раді бажала обмежитися лише культурницькими рамками.

Український Військовий Організаційний комітет одразу після свого створення в березні 1917 р. зіткнувся із протидією вищого військового керівництва Російської республіки та ворожою позицією більшості загальноросійських військових організацій. На їхню думку, формування окремих українських військових частин було неприпустимим через технічні умови, а головне, це вважалося «порушенням об'єднаного революційного фронту». Хоча на той час у складі російської армії вже були національні формування – польський корпус Довбур-Мусницького, чехословацький легіон та батальйони латиських стрільців.

Проте український національний рух продовжував ширитися серед солдатів-українців наперекір усім перешкодам. Через негативну реакцію з боку і вищого військового керівництва Російської республіки і загалом представників «російської демократії» Український військовий клуб ім. наказного гетьмана П. Полуботка та Організаційний комітет проводив тактику «доконаних фактів». Організація першого українського збройного формування почалася без відповідної санкції російської влади та військового командування.

Знак учасника Третього всеукраїнського військового з'їзду.
Напис на звороті: «Українці мусять лучитися як українці для оборони прав українського народу. Михайло Грушевський.
В роки волі України 1917»

Солдати на фронті легко сприймали лозунги «боротьби за вільну Україну». Хоча розуміння солдатами своєї «вільної України» не завжди співпадало з тим змістом, який вкладали в нього керівники в прийнятих постановах і резолюціях українських вояків. У вищому офіцерському складі армії була певна кількість українців, і це деякою мірою впливало на їх відношення до формування українських національних частин. Революційний вибух, розвиток національно-визвольного руху вплинули і на них, змусивши їх згадати про своє національне походження. Ставлення українського вищого офіцерського складу до національно-визвольного руху було різним.

Голова Організаційного комітету полковник М. Глинський, в середині березня, надав до штабу Київського округу проект організації полку. Члени Комітету були готові погодитись на будь-які обмеження з боку влади. Головне – створити прецедент, створивши першу українську військову частину, а чисельність в подальшому можна було збільшити через поповнення. В разі відмови, полк мав бути сформований самочинно як охочеконний та іменуватись Першим козацьким ім. гетьмана Б. Хмельницького. Задовго до офіційного звернення до російських властей, таємно проводилось його формування. Найактивнішу участь в цьому узяли полковник М. Глинський (командир резервної частини (10–12 тис. військовиків), з якої поповнювались фронтові частини) та полковник П. Волошин (начальник штабу запасної ополченської бригади). Обидві частини дислокувались в Києві. Полковник П. Волошин надсилав М. Глинському наряди щодо відправки його підлеглих на фронт, або на роботи. Це надавало можливість позбутися неукраїнського елемента і завершилося це тоді, коли частина цілком українізувалась. Вже наприкінці березня вона нараховувала 3 тисячі військовиків, які стали основою першого українського полку. Водночас серед солдатів-українців тилкових і фронтових частин Клуб ім. гетьмана Полуботка проводив агітацію щодо вступу до цієї української частини. Тільки після цього організатори зробили офіційне звернення до військової влади про дозвіл на формування. Відповідь військових властей була негативною.

У середині квітня 1917 р. члени клубу ім. Гетьмана Полуботка організували в околиці Києва-Святошині «Свято білої квітки», де зібралось майже 10 тисяч вояків-українців з різних частин Київського гарнізону. Організатори свята скористалися з настроєм солдатської маси, щоби за її допомогою зламати опір «Ради Робочих і Солдатських Депутатів», яка складалася з шовіністично налаштованих есерів та меншовиків. На заклик М. Міхновського солдати попрямували до будинку, в котрому засідала «Рада». Вона покликала собі на допомогу представників військової влади. Командувач Київського військового округу генерал М. Ходорович погодився на формування українських національних частин. При ухваленні такого рішення неабияку роль відіграло українське походження генерала та його симпатії до українського національно-визвольного руху. «Рада» звинуватила командувача, який, мовляв, братається з українцями і таким чином «підтримує бунт в армії» і вимагала його відставки. Тоді, з ініціативи М. Міхновського, солдати київського етапного пункту (командир полковник М. Глинський) провели мітинг, на якому 3 тисячі військовиків заявили, що відбудуть на фронт за умови, якщо вони підуть туди як окрема українська частина – Козацький полк ім. Б. Хмельницького.⁸ Таким чином був зламаний опір організаційним планам

щодо створення окремої військової частини з боку військової влади. Російська преса здійняла великий галас, чим сприяла поширенню серед вояків-українців російської армії ідеї створення українського війська.

Центральна Рада спочатку намагалася дистанціюватися від процесу творення першого українського збройного формування. Від її імені у квітні 1917 р. було підготовлено інформаційне повідомлення до київських газет, де зазначалось, що рух за формування українського полку з 3 тис солдатів виник стихійно, без будь-якої участі організованої частини українського суспільства.

Лідери Центральної Ради, які стояли на автономістсько-федералістичних позиціях, не мали чіткого уявлення про роль збройних сил у процесі державотворення. Звідси – орієнтація на так званий «спільний революційний фронт з російською демократією» та ідеологічна боротьба із самостійницькою течією всередині українського руху, зокрема серед військовиків. Найпоследовніше такої позиції дотримувався В. Винниченко. Підтримавши створення Першого українського полку, він виступив проти постійної, регулярної армії. В. Винниченко бачив його не полком постійної армії, а народної міліції.

Згодом об'єктивні політичні обставини змусили командувача Південно-Західним фронтом генерала О. Брусилова врешті-решт дати дозвіл на формування українського полку з 500 солдатів-добровольців. При цьому формування полку мало проходити в будь-якому місці, окрім Києва. Решту вояків негайно відправили на фронт. Це рішення викликало протест солдатів-українців. (**Генерал О. Брусилов завершив свою військову службу у більшовиків головним інспектором кавалерії в РККА в 1923 році – авт.**). Але поки йшли переговори про подальшу долю полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, він був уже фактично сформований і озброєний. В цьому допоміг начальник Київського артилерійського складу полковник Сокира. Він співпрацював з Організаційним військовим комітетом.

Полк отримав від Українського військового клубу ім. наказного гетьмана П. Полуботка малиновий прапор з портретом Б. Хмельницького, вишитий черницями Фролівського монастиря, і прийняв під ним присягу. За кілька днів було проведено організацію полку, а та-

Проголошення III Універсалу Української Центральної Ради (1917)

кожх утворено кадри: гарматні, кінноти, кулеметні та воєнної інженерії з тим, щоб пізніше полк розгорнути в дивізію. Полк нараховував 16 сотень – 3 574 особи. Командиром його став сотник Путник-Гребенюк (за В. Голубком – штабс-капітан С. Ластівченко⁹), а сотенними: Ярошенко, Дмитраченко, Лук'яненко, Ізбицький та Мичко¹⁰. Була думка призначити самого М. Міхновського командиром полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, але була залишена, бо полуботківці дивилися на цей полк тільки, як на початок великої роботи і боялися залишитись без головного свого керівника.

Згодом командиром полку став викликаний із Сибірска (Росія) підполковник Ю. Капкан, який, приїхавши, на всіх полуботківців справив добре враження. Решту командного складу доповнили українські офіцери з російських частин.

Зі створенням першої української частини змушений був погодитися і військовий міністр Російської республіки О. Керенський, хоча й визнав неприпустимим переведення українських військових одиниць із однієї частини в іншу для утворення окремих українських корпусів у межах російської армії.

Згода Тимчасового уряду переконала Центральну Раду в силі українського військового руху. Але замість того, щоб твердо стояти на позиції створення національних Збройних Сил, вони продовжували говорити про «збереження єдиного революційного фронту». Козаки полку ім. гетьмана Б. Хмельницького до українських соціалістів ставилися прихильно, але не могли їм пробачити лояльність і нерішучість супроти російського уряду.¹¹

За наказом Центральної Ради, 26 липня 1917 р. «богданівці» відряджались на фронт. Перед відправленням на них здійснили провокативний напад кірасири та донські козаки. 16 українських вояків було вбито, а 30 поранено. Українські організації на чолі з Центральною Радою вимагали від російської влади вивести кірасирів і донських козаків з Києва та усунути з посади начальника Київського округу полковника К. Оберучева.

На фронті полк «богданівців» був у складі 10-ї піхотної дивізії 5-го армійського корпусу як однієї з найкращих бойових частин, а 1 листопада 1917 р. його по-

вернули до Києва. У подальшому він брав активну участь у війні з більшовиками. Полк ім. Б. Хмельницького – найстаріше українське національне збройне формування, що проіснувало до кінця 1920 р., зокрема, з квітня 1918 р. воювало у складі Запорізького Корпусу як 3-й Запорізький ім. гетьмана Б. Хмельницького піхотний полк.

З почину Українського військового клубу ім. наказного гетьмана П. Полуботка постала ще ціла низка українських частин: Полуботківський полк, Дорошенківський полк у Чернігові, Гайдамацькі загони в Одесі та Катеринославі й багато інших. Це також дало поштовх до створення перших українських частин на фронті.

Те, що робилося в Києві, мало загальноукраїнське значення. Всі погляди звернені були на Київ і всюди, де був активний український військовий елемент, він переймав методи акції і тактику з Києва. Таким чином витворилась деяка однорідність українського військового руху і конкретних його форм на всій території України і навіть в Росії, де були військовики-українці.

У Москві пройшла багатолюдна маніфестація, в якій прийняло участь майже 10 тисяч військовиків). На з'їзді солдатів-українців в Мінську було утворено українську фронтову раду Західного округу, яку очолив С. Петлюра. Такі ж з'їзди відбулися у Саратові, Пензі, Казані. У Саратові організувався полк ім. І. Мазепи, а в Москві – Український запорізький полк¹².

Офіцери та матроси (українці) Петроградської Морської школи 20 квітня 1917 р. ухвалили звернення до місцевої Ради робітничих та солдатських депутатів негайно висунути вимоги до Тимчасового уряду щодо виділення всіх солдатів, офіцерів і урядовців (українців) тилових військових формувань в окремі українські частини, та не відправляти їх на фронт, поки не почнеться формування українських частин. Зважаючи на технічні умови, вони мали переводитися на територію України. Частини та з'єднання Південно-Західного фронту мали поповнюватися українськими кадрами в запасі, а офіцери-українці та випускники військових навчальних закладів призначатися до сформованих частин.

Станом на початок травня 1917 р. в російській армії було створено 1337 українських організацій, більшість з них (685) – на Південно-Західному фронті та майже 300 – у Київському військовому окрузі. Така ситуація спонукала Центральну Раду до формування інституцій, здатних керувати українізацією в армії.¹³

Непересічну роль у процесі творення Української національної армії відіграли три Всеукраїнські військові з'їзди, які відбулись впродовж Української революції 1917–1921 рр.

«Генеда самих з'їздів лежала в т. зв. наказі ч. 1, що його видав військовий міністр Тимчасового Уряду Гучков 1 (14) березня 1917 року. На підставі того наказу кожна військова частина російської армії повинна була вибрати для себе комітет солдатських депутатів, до компетенції якого належала контроль уживання зброї, без порушення військової дисципліни та втручання в компетенцію командного складу. Організація комітетів з їх контролею поширилася на всі військові з'єднання, від найнижчих до найвищих, від сотень аж до Всеросійського з'їзду військових депутатів у Петрограді. Цей наказ давав право користування безплатним транспортом обраних депутатів і утримання їх на

Чота Першого Запорізького полку імені Тараса Шевченка (Синьожупанників) в місті Парчеві на Підляшші. 1917 рік.

*кошт держави в часі виконання ними обов'язків. Цим правом негайно скористалися також українські вояки російської армії для свого національного об'єднання».*¹⁴

Якось непоміченою минула в четвер, 18 травня 2017р., 100-а річниця Першого всеукраїнського військового з'їзду, який сколихнув масову свідомість малоросів в одностроях, і не тільки, та закликав до творення свого національного Українського війська. Може тому, що ані в Указі президента, ані в плані Кабміну, ані в Додатку до постанови Верховної Ради жодного разу не зустрічаємо окремої згадки про військові з'їзди, які проголосили ідеї збройного захисту української державності та заклали підвалини для творення Української національної армії.

В Україні у цей час почалися активні соціально-політичні процеси, спрямовані на вирішення проблем створення власної національної армії.

*«У нас тоді фактично не було ніякої збройної сили, але сама ідея збройної сили, що може опинитися в українських руках, викликала страх у московських рядах і змушувала їх шукати порозуміння. Приблизно через два тижні після сформування Богданівського полку був на 5(18) травня 1917р., скликаний 1-ий Всеукраїнський Військовий З'їзд до Києва».*¹⁵

З'їзд було скликано з ініціативи Товариства ім. гетьмана П. Полуботка. Цей з'їзд мав служити також для поборювання ворожих до української військової акції впливів. Організація українського військового руху – за винятком І-го Українського корпусу, зорганізованого легально його тодішнім начальником, генералом Павлом Скоропадським – відбувалась революційним шляхом, тобто наперекір легальній військовій владі. Організовані за таких умов українські військові частини не можна було вважати за регулярні, дисципліновані збройні сили. Для виконання такого завдання необхідно було створити відповідну організаційну інституцію. Це і спонукало Полуботківців до скликання **Першого всеукраїнського військового з'їзду**.

*«Метою з'їзду було зробити зовнішню демонстрацію українських збройних сил, а внутрішньо створити керуючий центр для української військової ініціативи, що спонтанно виявлялася в різних кінцях великого простору Росії. Обидва завдання досягнуто. Приїзд коло 700 делегатів від 1,580,702 українських вояків (Вістник УВГК Ч. 1) зробив пригноблююче враження на москалів».*¹⁶

Представники Центральної Ради розглядали з'їзд як засіб опанування стихією українського військового руху шляхом нав'язування їй автономії України у складі Росії. М. Міхновський та представники Полуботківського товариства вважали єдиним шляхом до відбудови української державності негайне утворення могутньої власної армії. Вони сподівалися на розуміння серед делегатів з'їзду, але значна частина вояцтва ще була під значним впливом російських федералістських ідей.

Українська Армія мала бути регулярна. Створювати цю мілітарну силу потрібно було методом «доконаних фактів» як полк ім. Б. Хмельницького. М. Міхновський не відкидав відновлення в Україні гетьманату. Передбачалося що на з'їзді буде йти боротьба між самостійницькою (державницькою), представлену М. Міхновським та прихильниками, та демократичною течіями, носіями якої виступали більшість соціалістичних партій, які входили до Центральної Ради. Головне завдання з'їзду, наполягав М. Міхновський, – створити авторитетний орган, що уможливить формування українських військових частин, не по-

требуючи дозволу від Петрограда. Робота з'їзду проходила під сильним впливом самостійницької течії, прихильники якої серед делегатів з'їзду становили 45 відсотків.¹⁷ Певним чином М. Міхновський та його група вплинули на рішення з'їзду.

На з'їзді було ухвалено резолюції про організацію українського війська шляхом українізації російських частин. Серед інших питань, розглянутих і виділених у постанові з'їзду, варто згадати про такі: про автономію України, про Українське військо, про українські клейноди, про перший Український Козацький полк ім. Богдана Хмельницького, про українську народну міліцію, про українізацію військової освіти. Делегати з'їзду затвердили полк ім. Богдана Хмельницького як регулярну українську національну військову одиницю, а всіх записаних до нього солдатів і офіцерів ухвалили вважати його особовим складом.

Було також окреслено організацію адміністрації в Україні, яка мала формуватися на пропорційній основі відповідно до чисельності тих націй, що проживають на її території¹⁸.

Для того, щоб очолити та координувати національне військове будівництво, було обрано Тимчасовий Український генеральний військовий комітет (УГВК), який очолив С. Петлюра. По суті УГВК став прообразом військового міністерства України. В ухвалі з'їзду «Про українське народне військо і Український генеральний військовий комітет» була вимога щодо негайної «націоналізації армії на національно-територіальному принципі», а також потреба створення Української Армії.¹⁹ На протигагу самостійникам на з'їзді виступив В. Винниченко. Він став переконувати делегатів в тому, що Україні ні за що воювати, адже вона нікого не збирається поневолювати. Вона має закінчити війну й разом з російськими працюючими класами улаштувати нове життя у спільній державі – Росії. Під тиском УСДРП і УПСР у підсумковій резолюції з'їзду записав, що постійне військо як знаряддя панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу, адже всяка війна є справою не народів, а імперіалістичної політики пануючих класів. Тому український військовий з'їзд, закладаючи перший фундамент задля організованої збройної сили української демократії, ставить собі головним завданням, щоб по війні Українська Армія стала армією всього народу – народною міліцією.²⁰ Так марнувався український національний порив у військах, пропускаявся найзручніший момент для формування Ук-

Перша Українська дивізія Синьожупанників Армії УНР

раїнської Армії. М. Міхновський і полуботківці завзято боронили ідею сильної дисциплінованої Української Армії, але не могли встояти проти напору демагогічної більшості. На хвилі демократичних настроїв, які панували і серед солдат-українців, відродження Збройних Сил очолили далекі від армії люди. Часто вони були вороже наставлені до неї. І в цьому затаїлася небезпека для створення основ самої державності України. Голова УГВК С. Петлюра був одним із небагатьох зі свого партійного оточення, який незабаром усвідомив необхідність створення регулярної Української Армії.²¹

Перший всеукраїнський військовий з'їзд підняв в очах всеросійського петербурзького уряду значення і питому вагу української Центральної Ради. Але сама Центральна Рада значення української військової сили не хотіла розуміти. Її зусилля і в подальшому спрямовувались в напрямі гальмування і розкладання української мілітарної акції. Думка про українізацію війська була неприйнятною для росіян. Та й багато українських діячів не особливо підтримували її. Їхньою політичною програмою передбачалася автономія в межах великої Росії, а для цього військо не було потрібне. Крім того, в самому Генеральному Комітеті не було спільного погляду на рішучість прагнень перед тимчасовим російським урядом. Але бажання виокремити українців в окремі сотні, курені, полки, дивізії і навіть корпуси вже набрало виразних форм.

Тимчасовий уряд практично відкинув всі вимоги українців. Фактично він зігнував ухвали Першого всеукраїнського військового з'їзду і не визнав Генерального військового комітету. Адже цей уряд сповідував принцип єдиної і неподільної Росії.

Незважаючи на спротив командування і проросійських партій, які організували шалену антиукраїнську кампанію, Перший всеукраїнський військовий з'їзд спонукав до подальшого розвитку українського військового руху та національно-визвольної боротьби в Україні загалом.

Практично всі частини, особовий склад яких складався бодай наполовину з українців, завжди висловлювався за українізацію армії. А ті заходи, які проводили прихильники єдиної армії та централізованої Російської

держави, як наприклад проведення спеціальних зборів, що засуджували національний рух в армії, мали незначний вплив. Український військовий рух набув найбільшого розмаху у тиллових запасних частинах. Переважно їх комплектували з українців.

У Вінницькому гарнізоні збори солдатів і офіцерів вимагали від Тимчасового уряду виконання ухвал Першого всеукраїнського військового з'їзду. А Український генеральний військовий комітет вони визнали своїм найвищим органом влади. В кінці травня 1917р. солдати і офіцери Одеського гарнізону виступили з вимогою утворення окремого українського полку. В цей же час, Рада Всеукраїнської юнкерської спілки звернулася до юнкерів із закликом вступати до Української Армії. 24 травня 1917р. в Сімферополі відбулося Шевченківське свято, в якому взяло участь понад 10 тис солдатів і офіцерів місцевого гарнізону. На цьому святі були українські делегації Чорноморського флоту, а також із Севастополя та Феодосії. Саме тут проголосили про створення Українського полку ім. гетьмана П. Дорошенка під командуванням Шиманського.²²

У травні активізувався український військовий рух і на Чорноморському флоті, де координатором виступив Чорноморський український комітет. Це сприяло і розгортанню в Криму національно-визвольної боротьби татар. За підтримки українців тут у травні було сформовано татарський курінь. Командування Полку ім. гетьмана П. Дорошенка мало дружні взаємини із сімферопольським мусульманським, очолюваним муфтієм Ч. Челебієвим.²³

Створення українських частин відбувалось і на етнічних російських землях. Так, у червні 1917р. в Комишині (Росія) на базі запасного полку був утворений батальйон ім. М. Грушевського, який мав відбути в діючу армію через Харків.

Розвиток українського військового руху мав вплив і на українських військовополонених, які перебували в таборах Німеччини та Австро-Угорщини. Вони були обізнані про події в Україні завдяки Союзу Визволення України (СВУ), який проводив роботу щодо організації українських частин з полонених українців російської армії.

Результатом діяльності СВУ в Німеччині стало переміщення українців полонених в окремі табори – Раїштадт, Вецлар та Зацведель, а в середині травня усіх полонених офіцерів-українців російської армії до табору Ганновермюнден. Згодом сюди прибув генерал-майор В. Зелінський, колишній командир 6-ї Сибірської артилерійської бригади. Так розпочалася конкретна військова робота щодо підготовки кадрів для частин, які належало сформувати в Німеччині, і починалася історія дивізії Синьожупанників. В Австро-Угорщині українські табори військовополонених були у Вільзербурзі, Зальцведелі, Домбчевську, Турулі, Йозефштадті. СВУ також проводив тут аналогічну роботу, але навесні 1917р. австрійське військове командування не давало офіційного дозволу чи обіцянок на формування з військовополонених окремих частин.²⁴

Тимчасовий уряд і далі робив усе можливе, щоб не допустити українізації армії. І хоча на початку українського військового руху автономістська течія виявилася сильнішою та впливовішою, ніж самостійницька, проте сила цього руху змусила Центральну Раду підтримати ідею українізації армії.

У червні 1917р. силами Військового клубу імені Полуботка була сформована військова частина – Другий український ім. гетьмана Павла Полуботка козацький

Пам'ятник загиблим полоненим-українцям «Синам України їх земляки» в Раїштаді (Німеччина)

полк. Він не був визнаний ані російською владою, ані Центральною Радою. Останню налякала поява у Києві самостійницького війська.

Розпочалася активна підготовка до Другого Всеукраїнського військового з'їзду. Український генеральний військовий комітет розробив положення щодо представництва українців-військових на цьому. А російські військові власті докладали чималих зусиль, щоб приховати від солдат-українців інформацію про скликання військового з'їзду. Військовий міністр О. Керенський надіслав до всіх частин телеграму із заборобою під карою притягнення до військово-польового суду їхати на з'їзд. Таким чином він мимоволі сам довів інформацію, яка приховувалася. Також О. Керенський надіслав телеграму Генеральному військовому комітету, в якій заявив про несвоєчасність проведення з'їзду, який буде відволікати солдатів та офіцерів від виконання їхнього прямого обов'язку перед Вітчизною, а питання про національні війська негайно виноситися на розгляд Тимчасового уряду.²⁵ Та Центральна Рада, наперекір Тимчасовому уряду, скликала **Другий всеукраїнський військовий з'їзд**, який 5 червня (18–23 червня) 1917 року розпочав свою роботу в Києві. На з'їзд прибуло 1 976 делегатів, що представляли 1 732 444 організованих українських вояків.²⁶

Перший день з'їзду проходив бурхливо. Депутати вимагали від Центральної Ради припинити будь-які переговори з Тимчасовим урядом та не посилати до нього депутатів. Особливо по-самостійницьки налаштовані були представники дорошенківців з Чернігова та полуботківці з Києва. Така радикальність вимог відбилася і на позиції лідерів Центральної Ради та Генерального військового комітету. Але це було не стільки зміною їх поглядів на творення Української Армії, скільки бажання зберегти контроль в ситуації, що склалася.

Центральним питанням в роботі з'їзду було організаційне оформлення українського військового руху. Знову між прихильниками та противниками створення Української Армії відбулася суперечка. В. Винниченко намагався довести непотрібність національної армії. Про це йшлося в його статтях у «Робітничій газеті» та виступах на з'їзді. «Не своєї армії нам, соціал-демократам, треба, а знищення всяких постійних армій, – зазначав він. – Не українську регулярну армію нам треба організовувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо. Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати – українського мілітаризму не було і не повинно бути й далі»²⁷. Але ця позиція не могла знайти підтримки у професійних військових з чіткою національно-державницькою орієнтацією, бо, як писав той же В. Винниченко, «ім хочеться ... дійсно армію, таку саму армію, якою пишались всі імперіалісти всіх держав і націй»²⁸. Цікаво, що вже перебуваючи в еміграції, невдачу за створення Української Армії В. Винниченко намагався перекласти на С. Петлюру.

Як і на Першому військовому з'їзді, найвпливовіші українські політичні партії надавали пріоритет соціальним, а не державотворчим питанням, серед яких чільне місце посідало творення національних збройних сил. Це призвело в подальшому до того, що той військовий матеріал, який всеукраїнські з'їзди давали Центральній Раді, так і не оформився в боєздатну національно-свідому Українську Армію. Центральна Рада

значною мірою спричинилася до нейтралізації саме тих радикальних військових елементів, які хотіли надати чітко окреслених організаційних форм українському військовому рухові. Якби-то прислухалися тоді до національно свідомих військовиків, а зокрема М. Міхновського, то не було б страшних голодоморів 1921–1923 та 1932–1933 рр., репресій проти українського народу, бо було б кому його захистити. Адже на той час російське військове командування уже було не спроможне приборкати український військовий рух. Це зазначав і генерал А. Денікін²⁹. А першопричиною цього була саме масовість цього руху, і власне це вберегло його, а заодно і Центральної Раду, від розгрому з боку Тимчасового уряду і особливо чорносотенного офіцераства.

До найважливіших здобутків Другого військового з'їзду можна віднести оформлення прообразу штабу майбутніх Збройних Сил – Українського генерального військового комітету. В червні 1917 р. УГВК складався з дев'яти відділів: інструкторського, агітаційно-просвітницького і організаційного, мобілізаційного та військової комунікації, канцелярії, комендатури та комітету для організації Вільного козацтва, юристконсульського, строювого, що перебрав на себе функції розробки військових статутів, комісії спеціальних служб, санітарно-медичного відділу з ветеринарною секцією. Така структура залишалася до листопада 1917 р., тобто до того часу, коли було сформовано Генеральний і Головний штаби Армії УНР.³⁰

Однією із важливих проблем, яку прийшлося вирішувати УГВК, – проблема офіцерських кадрів. Це більше стосувалося генералітету. Українців серед генералів тогочасної російської армії було мало. І на перших порах вони зголошувались на українську службу під тиском певних обставин, а саме масових протестів революційно настроєних солдатів, у разі невибору на командну посаду. А пізніше деякі просто втікали від більшовицьких порядків в армії. Переважна ж більшість російських генералів вбачала смертельну небезпеку для майбутнього Російської держави в українізації армії. УГВК мав підстави на недовіру до таких військових фахівців. Але як для українського військового центру в УГВК бракувало військових фахівців. Виходячи з цього, Другий військовий з'їзд створив допоміжний орган – Всеукраїнську Раду військових у складі 132 осіб (60% солдати, а 40% офіцери), які увійшли і до Центральної Ради. В окремих випадках вона могла за ухвалою Центральної Ради давати певні директиви УГВК.

На Другому військовому з'їзді були представники Вільного козацтва. З'їзд власне легалізував цю військову формацію. Створення загонів Вільного козацтва розпочалося навесні 1917 р., і записувались у них цілі села й повіти. Ця нова військова формація започаткувалася у Звенигородському повіті на Полтавщині, а звідти швидко поширилась на Лівобережну та Правобережну Україну. Ці загони відзначалися самовідданістю і дисциплінованістю, а їхні делегати на Другому військовому з'їзді виділялися своїми радикальними виступами. Центральну Раду Вільне козацтво зацікавило як військова формація міліцейського типу, що змогла б замінити регулярну армію. Проте, влітку 1917 р. Українська Центральна Рада не виробила відповідного ставлення до Вільного козацтва, тому воно провадило свою роботу, значною мірою, самостійно. Представники національних меншин в Українській Центральній Раді ставились до Вільного козацтва надзвичайно вороже.³¹ Другий військовий з'їзд підтримував наступ на фронті, але вимагав від уряду широкомасштабної укра-

нізації армії та флоту. З'їзд ухвалив низку постанов, у яких констатувалося:

1. Тимчасовий Російський уряд не розуміє процесів, які відбуваються, що породжує загострення суспільно-політичної обстановки в Україні.

2. Підтримуючи постанови І Всеукраїнського військового з'їзду про українізацію війська, з'їзд доручає Українському Військовому Генеральному Комітетові (УВГК) якнайскоріше розробити детальний план українізації війська і вжити всіх заходів для негайного впровадження його в життя.³²

Всі рішення з'їзду з поточних політичних та військово-організаційних питань виходили за межі автономістської політики Центральної Ради. Відсутність твердих державницьких позицій у провідних політичних партій та і тогочасному українському суспільстві загалом призвело на тому етапі до обмеження українського військового руху рамками автономії. Це спричинило його значне послаблення. На Другому військовому з'їзді 10 червня Центральною Радою було оголошено І-й Універсал про автономію України у складі Росії. По всій Україні люди святкували, виконували «Ще не вмерла», зачитували «Заповіт» Тараса Шевченка. Але, на жаль, тодішні політики, не мислили Вільної України без Росії. На все, що відбувалось в Україні вони дивились через призму російських, а не українських процесів. За такої політики в майбутньому Української Держави не було місця для своїх збройних сил.

Всі загальноросійські партії, крім більшовицької, виступили з його різкою критикою та звинуваченням військового з'їзду і Центральної Ради у зраді революції. 15 червня був створений виконавчий орган Центральної Ради – Генеральний Секретаріат, практично уряд автономії. В подальшому до його складу на правах секретарства мав увійти Генеральний військовий комітет на чолі з С. Петлюрою.³³

До подій, які були в першому періоді творення українського війська, належить **Третій всеукраїнський військовий з'їзд**, який проходив 20–30 жовтня (2–12 листопада) 1917 р. у Києві за участі трьох тисяч делегатів. Делегати обговорили стан українізації у військах та ухвалили відповідну резолюцію. З'їзд наполягав на негайному проголошенні Центральною Радою демократичної республіки в українських етнографічних межах, узяття Центральною Радою і Генеральним секретаріатом усієї повноти влади у свої руки, скликання суверенних Установчих зборів, які повинні ствердити республікансько-демократичні форми правління в Україні.

В цей час вся влада в Росії перейшла до рук більшовиків. Делегати ухвалили постанову «Про курінь з'їздовий», у якій, зокрема, постановили залишити частину членів з'їзду в Києві до стабілізації політичного становища, зорганізувавши їх в окремих курінях і підпорядкувавши його Центральної Раді. Пізніше курінь був переформований у Перший український полк охорони революції. 26 жовтня (8 листопада) делегати ухвалили рішення на певний час припинити роботу з'їзду.

*«Скориставшись цілковитою анархією, що панувала на фронті і в тилу, 7 листопада 1917 більшовики на чолі з Леніном повалили Тимчасовий уряд і захопили владу в Росії (окрім Кубані та Дону). УЦР не визнала більшовицький переворот і засудила його».*³⁴

20 листопада Українська Центральної Рада проголосила Третій Універсал, в якому проголошувалось, що Україна стає Українською Народною Республікою, зберігаючи федеративні зв'язки між УНР і Росією. Хоча залишалося неясним, про яку Росію йдеться, оскільки Україна не визнавала більшовицької влади, а демократична Росія на той час уже перестала існувати. На тому етапі влада боялася думати про державну самостійність. На зібраннях і з'їздах зачитували самостійницькі голоси. Владна еліта не мислила національними категоріями. Вона все ще очікувала спрямування з колишньої імперської столиці.

Це був час найбільшого розкладу тієї української військової сили, що витворилася сама собою. Більшовики проводили агітацію серед українських частин Київського гарнізону, щоб запобігти утворенню Української армії. Це підірвало авторитет української влади та розхитувало дисципліну. Водночас більшовики намагалися надати процесам демобілізації і одночасного формування своїх частин і з'єднань більш організованих форм.

Внаслідок українізації або через самовільне відокремлювання від російських частин з березня 1917 р. до січня 1918 р. (проголошення державної самостійності України), з'явилося дуже багато українських збройних формувань. Але вже восени та взимку 1917–1918 рр. майже всі ці угруповання були деморалізовані або їх вояки розійшлися по домівках чи під впливом більшовиків перейшли на їх бік. В найкращому випадку українізовані частини залишилися нейтральними.

Що ж спричинило такі процеси? Більшість провідників українського військового руху вважали, що в основі устрою будь-якої армії має бути не військова дисципліна, а «свобода»; у козакуванні мусить проходити червоною ниткою не дисципліна, а легкість у чинах, що мержувало з анархією та низьким рівнем відповідальності, а часом призводило до невиконання наказів.

Практично всі керівники політичних партій основи Центральної Ради виступали за створення народної міліції. Вони вважали, що армія в ХХ ст. не потрібна, а народної міліції достатньо для виконання всіх функцій. І це незважаючи на те, що на фронтах Першої світової тривали бої, а в Росії один за одним відбувались збройні конфлікти. Наскільки це серйозна помилка керівників Центральної Ради, стало зрозуміло після захоплення більшовиками влади в Росії в жовтні 1917 р. (Точно так же легковажили обороною України керівники української держави до 2014 р. – авт.).

Над Україною нависла загроза російською агресії, яку більшовики розпочали 17.12.1917 р. В стані відсутності української армії, а лише з деякими її зародками, як Богданівці, Січові Стрільці, Юнацька Школа — захопила Україну війна з Московщиною. (Подібне відбувалось і в

2014р. – авт.). Все, що було тоді, стало на відбиття агресії. Українську національну збройну силу прийшлося творити під вогнем ворога. В найкритичнішому моменті виявилось, що воїни з російської армії були ненадійними і відмовлялися вести війну з москалями. Тільки добровольці могли бажати української держави.

Тому назріла потреба створювати вже не українізовані, а українські частини. У своїх працях В. Петрів обстоював думку, що держава – це територія + народ + військо. Військо є міцним тільки тоді, коли воно будується з урахуванням традицій народу, який проживає на цій Божої даній землі і вихідці з нього складають основу його збройних сил. Тільки при врахуванні цього можна говорити про створення справді національних Збройних Сил.³⁵

Тогочасна ініціатива українських військовиків у боротьбі за творення української держави спонукала Центральну Раду до рішучих дій, а опертя на мілітарну українську силу – додавало впевненості. Без згуртованих українських військовиків, без такої активності та ініціативи українського військового руху Україна не отримала б чотирьох Універсалів Центральної Ради.

Та багато часу було втрачено і нароблено багато помилок... Варто пам'ятати, що останній універсал – Акт 22 січня 1918 р. – фактично був продиктований нагальною потребою часу. Влада була силою примушена до Четвертого універсалу самою історією: абсолютно очевидно, що іншого виходу, як суверенність тодішня ситуація не давала. Пригадаймо слова Універсалу: «Нас примушено творити свою долю». Істинно так...³⁶

Минуло 100 років...³⁷ Недооцінка значення військової потуги в захисті держави поставила в 2014 році Українську державу на межі катастрофи...Ті ж вороги з Москви, що і в 1917 р., воюють супроти України...

Українським політикам хочу нагадати слова Вінстона Черчилля: *«Вчіть історію, вчіть історію. В історії знаходяться усі таємниці політичної прозорливості».*

Примітки

¹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.9–10.

² Там само. – С.38.

³ Там само. – С.38–39.

⁴ Там само. – С.39

⁵ Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упор. В. Верстюк. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2003. – С. 48–49 [№13. Оголошення про створення Установчої української військової ради].

⁶ Політичний та громадський діяч. Закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира. Промова М. Міхновського на Шевченківському святі 1900 р. в Полтаві і Харкові, надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна», стала програмою Революційної української партії. У 1917 р. – член Центральної Ради та Генерального військового комітету, один з ініціаторів організації українського війська. Ідеолог державної самостійності України. Див.: Новий довідник: Історія України. – К.: «Казка», 2006. – С.453.

⁷ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – С.40.

⁸ Там само. – С.45.

⁹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.48.

¹⁰ Лазуренко С. Богданівський полк // Календар «Свободи». На рік 1960. – Нью-Йорк: Видання Українського народного союзу, 1959. – С.108.

¹¹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.48.

¹² Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.48.

¹³ Верстюк В. Українська Центральна Рада й українізація військових частин Російської Армії / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2012. – №3.

¹⁴ Проф. Яків Зозуля. Всеукраїнські військові з'їзди в 1917 році [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/05/1917.html>

¹⁵ Там само

¹⁶ Там само.

¹⁷ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – С.51.

¹⁸ Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – С.284.

¹⁹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.51.

²⁰ Там само. – С.51–52.

²¹ Там само. – С.52.

²² Полк перестав існувати після боїв з переважальною силою червоногвардійців під командуванням підполковника М. Муравйова у грудні 1917 р. під Олександрівськом і Синельниковим.

²³ Там само. – С.54.

²⁴ Там само. – С.56.

²⁵ Там само. – С.57.

²⁶ Там само. – С.58.

²⁷ Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – С. 192–193.

²⁸ Там само. – С. 192.

²⁹ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.61.

³⁰ Там само. – С. 63.

³¹ В середині жовтня 1917 р. в Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. На цей з'їзд не прибули представники соціалістичних партій, а генерал Скоропадський прибув разом з усім штабом.

³² Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – С.116.

³³ Там само. – С. 65.

³⁴ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33971

³⁵ Петрів В. Про значіння селянства в житті держави // Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. – К., Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 86.

³⁶ Маланюк Є. Крути. Народина нового українця. Крути: Збірка у пам'ять героїв Крут. – С. 188.

³⁷ 27–28 липня 1991 р. в Києві в актовому залі Будинку вчителя (колишній Будинок Центральної Ради) відбувся I (IV) з'їзд офіцерів – громадян України. На цьому з'їзді було створено ВГО «Спілка офіцерів України» та поставлене питання про створення Збройних Сил України шляхом законодавчих ухвал Верховної Ради України.